

ŽIVOTOPIS MILOVANA ĆULAFIĆA

This autobiographical record of Milovan Ćulafić shows the fate of a Montenegrin communist who was imprisoned on Goli Otok because of his convictions, and who later fled to Albania. With its documentary value, this story describes in a special way the circumstances and people of this particular period.

Rođen sam 30. avgusta 1904. godine u selu Luge, srez Andrijevice, Crna Gora, Jugoslavija. Po narodnosti sam Crnogorac. Po zanimanju sam zemljoradnik. Odnjivljen sam na selu u dosta siromašnoj porodici. Moji roditelji su se bavili zemljoradnjom. Završio sam tri razreda osnovne škole. Školu nijesam produžio uzrokom Prvog svjetskog rata. Iako nijesam nastavio školovanje, kao mlad volio sam da čitam knjige kada sam god imao vremena.

Političkim radom sam se počeo baviti 1920. godine. Tada su u Jugoslaviji bile dozvoljene sve partije i bili su slobodni izbori. Moj rođak, Đordije Ćulafić, tadašnji student prava, bio je kandidat za poslanika, na listi Republikanske stranke. On me je upoznao sa programom Republikanske stranke. Ja sam tada čitao novine, proglase, brošure te stranke. Ja sam tada smatrao da je Republikanska stranka najbolja i da sam u političkom životu pripadnik Republikanske stranke. Kasnije mi je pomenuti

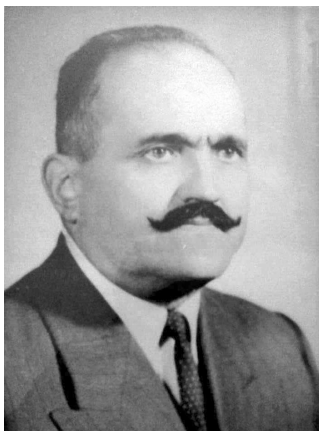
rođak dao da čitam knjige o Francuskoj revoluciji i ja sam došao do ubjeđenja da se i silom može svrgnuti jedan monarhistički režim. Zato sam, naročito među omladinom, govorio o Pariskoj komuni i popularisao sam Republikansku stranku. Pošto je poslije 1921. g. ukinuta Republikanska stranka i kada sam kasnije postao punopravan da uzmem učešće u izborima, ja nijesam htio izaći na izbore, niti sam glasao.

U razgovor sa mojim prijateljom Milenom Komatinom, tadašnjim svršenim pravnikom, koji je po političkom ubjedenju tada pripadao Demokratskoj stranci, jer kod njega nije imalo revolucionarnog duha, došao sam 1928. godine. Razgovarali smo o političkim strankama u Jugoslaviji i u svijetu. Gorepomenuti mi je objašnjavao da je za radnike i seljake najbolja komunistička partija. Objašnjavao mi je o poretku u Sovjetskom Savezu i da se Komunistička partija nalazi u ilegalstvu u Jugoslaviji i da je van zakona.

Od tada sam se zainteresovao za Komunističku partiju. Iste godine sam se povezao sa mojim rođakom Miletom Čulafićem, tadašnjim studentom, i on mi je rekao da možemo doći do ilegalne literature kod njegove tetke, žene profesora Stanoja Gilića, bivšeg poslanika na listi Komunističke partije u 1920. godini u Peći. Mi smo se dogovarali da Mileta ide s vremena na vrijeme u Peć i da im prebacuje ilegalnu literaturu. Početkom 1929. godine ja sam počeo da čitam ilegalnu marksističko-lenjinističku literaturu.

Poslije diktature koju je 1931. godini bio zaveo, kralj Aleksandar je raspisao izbore u kojima nijesu mogle da učestvuju političke stranke u Jugoslaviji sem jedna lista koju je tada nosio tadašnji pretsjednik vlade Petar Živković. Ja sam na tim izborima apstinirao. Tada mi je sreski načelnik zaprijetio da će me uhapsiti, ali tada do toga nije došlo.

Godine 1932. izbile su demonstracije na Pravnom fakultetu u Beogradu protiv vlade Petra Živkovića. Po naređenju vlade



Milovan Tatko Čulafić
(1904–1987)

policija je nasrnula na autonomiju Pravnog fakulteta. Studenti su bili rastjerani u svoja rodna mjesta, a fakultet je bio zatvoren. Ja sam se tada bio upoznao sa mojim zemljacima studentima koji su tada bili došli iz Beograda. Zajednički smo vodili propagandu među narodom, a naročito među omladinom. Krajem 1932. godine sa još jednim drugom, studentom, bio sam uhapšen od strane policije u Andrijevići. Ali, na intervenciju mojih prijatelja, poslije tri dana boravka u policijskom zatvoru bio sam pušten. Od tada me je policija bila stavila pod nadzor i kontrolu.

U 1933. godini uhapsio me je sreski sud i u zatvoru sam ostao 3 mjeseca, ali ne zbog propagande, nego se bila desila u našem selu neka paljevina šumska i državni tužilac sreza, koji me je poznavao još ranije, iz pakosti me je stavio u istražni zatvor. Tužilac mi je rekao da su komunisti morali izvršiti ovu paljevinu.

U tim godinama u srezu Andrijevičkom nije postojalo partijskih organizacija (komunističkih) i mi, nekoliko drugova, smo se sastajali u samostalne (divlje) grupe. Ja sam se bio

povezao u Beranama sa drugovima: Božom Milačićem i Svetozarom Popovićem (oba poginuli u NOB) i od njih sam dobio ilegalni materijal za čitanje.

U Andrijevačkom srezu prvi put se oformila komunistička partijska organizacija i ja sam organizovan za člana Partije 15. septembra 1935. godine. Nas članova Partije bilo je u srezu svega sedam. U Partiju me je primio Manojlo Vlahović, tadašnji student prava, prvi sekretar Sreskog komiteta Komunističke partije za naš Srez.

U 1938. i 1939. godini naša partijska organizacija je učestvovala na opštinskim i na poslaničkim izborima na listi udružene opozicije. Mi, komunisti smo tada bili dobili direktivu od Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru da se svojim radom što više zauzmemo za agitaciju i propagandu i da se stavimo na čelo udružene opozicije u političkoj borbi protiv vladine stranke (JRZ – Jugoslovenska radikalna zajednica).

1939. godine održana je Sreska partijska konferencija u mojoj kući, na kojoj je bio prisutan i član Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru drug Božo Ljumović. Na toj konferenciji je bilo riješeno da se formira Radničko-seljačka stranka i da posebno izlazi na buduće opštinske i parlamentare izbore. Formiran je sreski odbor stranke od tri člana i ja sam izabran u taj odbor.

Još 1938. godine u našem srezu Partija se je omasovila i članstvo Partije prilično poraslo. Bio sam sekretar partijske ćelije u mom selu, a 1939. godine sam izabran za člana Opštinskog komiteta Partije.

Uoči Prvog maja 1940. godine bili su rastureni ilegalni proglasi Centralnog i Pokrajinskog komiteta Partije po svim javnim mjestima. Pošto sam ranije bio kompromitovan, policija me je lišila slobode i privela me u policijsku stanicu u Andrijevicu, premlatila me i mučila, da bi od mene iznudila da priznam da sam ja bio učesnik u rasturanju proglasa Komunističke partije ili da odam ostale drugove. Ja sam bio

uporan i ništa nijesam htio priznati, niti sam koga odao. Poslije tri dana mučenja u policiji sproveli su me u zatvor. Na saslušanju u sreskom načelstvu ništa nijesam priznao i poslije dva mjeseca boravka u zatvoru Sreskog načelstva sproveli su me u zatvor Okružnog suda u Beranama. Državni tužilac pri Okružnom sudu me je saslušavao nekoliko puta i pošto ja nijesam ništa priznao moj je predmet upućen Sudu za zaštitu države u Beograd. Po mom predmetu u Beogradu zainteresovao se advokat Bora Prodanović iz Beograda koga ja nijesam poznavao. On me je obavijestio preko tadašnjeg advokata Radonje Golubovića koji je živio u Beranama da će moj predmet zastupati pred Sudom za zaštitu države u Beogradu. Poslije dva i po mjeseca boravka u sudskom zatvoru u Beranama, Sud za zaštitu države iz Beograda pustio me iz zatvora.

Kada su Njemci 6. aprila 1941. godine napali na Jugoslaviju, ja sam bio mobilisan. Moj vojnički raspored bio je u tovarnim vodovima kod Danilovgrada u Crnoj Gori. U toj jedinici sam ostao do kapitulacije Jugoslavije 16. aprila 1941. godine. 16. aprila italijanske motorizovane jedinice stigle su u Danilovgrad. Tadašnji jugoslovenski oficiri naredili su svima našim vojnicima da polože oružje, i ja sam, a bilo je još mnogo drugova, samoinicijativno uzeo pušku, nekoliko bombi i druge municije koliko sam mogao nositi i pošao prijekim putem preko planina kući. Računao sam da će narodi Jugoslavije povesti borbu protiv okupatora. Kada sam stigao u moje rodno selo živio sam poluilegalno, jer sam računao, pošto sam ranije bio kompromitovan kao komunista da preko italijanskih špijuna mogu biti uhapšen. U to vrijeme samoinicijativno smo održali sastanak Opštinskog komiteta Partije i donijeli odluku da članovi Partije u svim ćelijama prikupljaju što više oružja i municije, da se to što više sakriva i čisto održava. Ja sam tada zajedno sa drugom Vasom Čulafićem za svoj novac kupio 1

puškomitraljez i dvije puške sa 2000 metaka. Još sa nekim drugovima iz našeg sela kupili smo 1 radio-aparat i nabavili 1 teški mitraljez.

Kada su Njemci napali na Sovjetski Savez, meni je bilo jasno da će narod Jugoslavije dignuti se u borbu protiv okupatora i postavili smo pred članovima Partije da što aktivnije pripremaju oružje.

Uoči 13. jula 1941. godine dobili smo direktivu od Sreskog komiteta Partije da treba otpočeti sa ustankom na okupatore. Ja sam kao sekretar Partijske ćelije u mom selu hitno održao sastanak. Donijeli smo odluku da se u selu održi konferencija svih onih koji mogu nositi oružje. Na konferenciju su došli svi ljudi iz sela i poslije upornog ubjeđivanja formirali smo četvu za borbu protiv okupatora. To je učinjeno i u ostalim selima. Mi smo u toku noći podnijeli izvještaj Sreskom komitetu Partije da je ljudstvo organizovano za borbu. Sjutra dan se povelu borba u Andrijevidici i Murinu. Okupator je predao oružje.

Poslije 20 dana držanja slobodne teritorije okupator je preduzeo jaku ofanzivu sa sve četiri strane na oslobođenu teritoriju. Ja sam u tim borbama učestvovao: na Čakoru, Brezovicama, Murinu i Kruševu. Okupator je bio mnogo nadmoćniji, a peta kolona je kod nas aktivno razbijala naše redove. Naše jedinice su se povlačile u planine i okupator je ponovo zaposjeo oslobođenu teritoriju. Pošto se narod i ostala vojska vratili svojim kućama, ja i ostali članovi Partije ostali smo u malim vojničkim jedinicama ilegalno. Ja, kao i ostali članovi Partije, kretao sam se pod oružjem kroz sela u našem mjestu. Imali smo zadatak da se podigne moral kod naroda, govorili smo da će Crvena Armija pobijediti i da se treba ponovo pripremati za borbu protiv okupatora.

Krajem 1941. godine peta kolona u našem mjestu je bila sve aktivnija i formirala se četnička organizacija. Tada se pred članovima Partije postavilo da likvidiraju izrazite petokolonaše. Ja sam u likvidaciji petokolonaša uzimao učešće nekoliko puta.



Gornje Luge, zima 1944.
sa familijom ispred porodične kuće

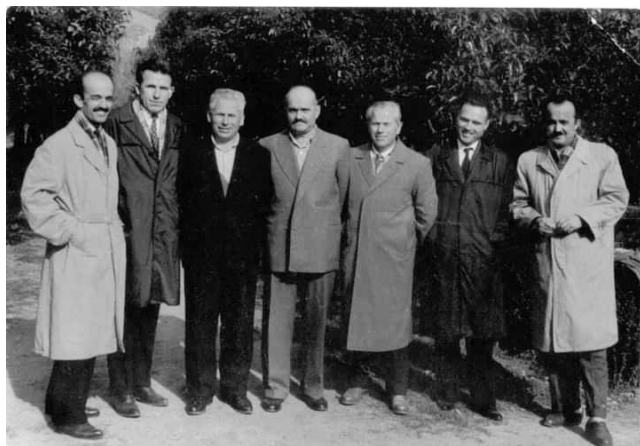
Krajem 1941. godine formirani su partizanski odredi u našem mjestu i vodili su borbu protiv Italijana i četnika. Ja sam u tim akcijama skoro svakodnevno učestvovao. 23. februara 1942. godine došao je iz Andrijevice jedan specijalni italijanski bataljon i Italijani su moju kuću, kao i kuću jednog mog rođaka, prvo opljačkali pa poslije zapalili. U to vrijeme za moju porodicu je bila vrlo teška situacija. U našem mjestu je snijeg bio veliki, a moju porodicu niko od ostalih seljaka nije smio da primi u svoju kuću. Ostali članovi Partije, kao i partizani iz odreda masovno su se predavali četnicima i legalizovali se. U to vrijeme jedan dio članova Sreskog komiteta se predao četnicima i Italijanima. Direktive od Partije nije bilo nikakve i pošto su se većina članova Partije predali, četnička organizacija je vršila pritisak i na mene da se predam. Ja sam se tada odlučio da pođem u šumu. Tako smo ja i još 8 drugova iz sela Ulotine

živjeli u šumi. Četnici su bili blokirali sva sela i prilazak je bio onemogućen. Tako smo se mi nalazili u teškoj situaciji, ali smo se ipak probijali i povezivali sa seljacima-mještanima i politički objašnjavali nastalu situaciju.

U junu mjesecu 1942. godine samoinicijativno smo se povezali sa drugim partizanskim grupama koje su se nalazile u Andrijevačkom srezu. U prvoj polovini mjeseca jula došao je kod naše grupe sekretar Okružnog komiteta Partije i prenio nam je partijske zadatke. U drugoj polovini 1942. godine ja i moja grupa smo šire postavili političku djelatnost i neprestano smo radili sa ljudima u nekoliko dotičnih sela.

Krajem 1942. godine i početkom 1943. godine s obzirom da je snijeg bio veliki, danju smo živjeli u zemunici a noću smo dolazili u dotična sela radi političkog rada. Prvoga marta 1943. godine odlukom sekretara Okružnog komiteta Partije pošao sam na politički rad u drugu opštinu.

Prvoga maja 1943. godine formiran je jedan partizanski bataljon od ilegalaca, taj se bataljon zvao Andrijevičko-beranski bataljon. U tom bataljonu ja sam bio određen od strane Okružnog komiteta Partije za komesara prve čete. Taj je bataljon u toku 1943. godine odigrao značajnu ulogu na teritoriji beranskog i andrijevičkog sreza u likvidiranju italijanskih špijuna i istaknutih petokolonaša. On je vodio skoro svakodnevnu borbu, napadajući italijanske i četničke jedinice. Septembra mjeseca u jednoj prilično velikoj borbi sa četnicima i italijanskim fašistima bio sam ranjen. Istih dana partizanske jedinice su oslobodile Kolašin, te sam bio poslat u Kolašin u bolnicu na liječenje. U Kolašinu sam ostao 20 dana. Tada je na oslobođenu teritoriju oko Andrijevice i Berana nastupila jaka nemačka ofanziva. Ja sam tada tražio od ljekara u Kolašinu da mi dozvoli da pođem iz bolnice za Andrijevicu. Ljekar se nije složio sa mojim zahtjevom jer mi rane još nijesu bile zarasle i onda sam ja bez znanja ljekara pošao za Andrijevicu. U



Crnogorci u Albaniji, Elbasan 1965.

s lijeva: Čedo Ćulafić, Boro Šoškić, Krsto Šoškić, Milovan Tatko Ćulafić, Milo Šoškić, Dobrilo Šoškić i Vlado Ćulafić

Andrijevići je nastupilo povlačenje partizanskih jedinica i ja sam se povlačio sa Drugom dalmatinskom brigadom do sela Lubnica više Berana. Tada me je pozvao sekretar Okružnog komiteta Partije i saopštio mi da se vratim na okupiranu teritoriju, radi političkog rada. Poslije kratkog vremena teritorija Andrijevice bila je oslobođena od Njemaca. Ja sam tada postavljen za komesara mobilne čete pri komandi mjesta.

Početak novembra 1943. godine Okružni komitet partije me je kooptirao za člana Sreskog komiteta Partije u Andrijevići. Na toj dužnosti sam ostao do 25. februara 1944. godine. Tada sam odlukom Pokrajinskog komiteta Partije za Crnu Goru kooptiran za sekretara Sreskog komiteta Partije u Andrijevići.

Čitava moja porodica aktivno je učestvovala u oslobodilačkom ratu, bilo sa puškom u ruci, bilo materijalno. Jedna ćerka mi je poginula na Sremskom frontu 1944. godine. Ona se nalazila u Osmoj crnogorskoj brigadi.

Prvoga marta 1944. godine određen sam od strane Pokrajinskog komiteta Partije za Crnu Goru na jedan kratki

partijski kurs u Kolašinu. Poslije završetka kursa vratio sam se na istu dužnost u Andrijevići. Na dužnosti sekretara Sreskog komiteta Partije sam ostao sve do 1. januara 1948. godine. U poslijeratnom vremenu imao sam dužnosti: sekretar Sreskog komiteta Partije, predsjednik Sreskog odbora Narodne vlasti, predsjednik Sreskog odbora Narodnog fronta, predsjednik Sreskog odbora Saveza boraca, član Izvršnog odbora Narodnog fronta za Crnu Goru, član Izvršnog odbora Saveza boraca za Crnu Goru, narodni poslanik Narodne skupštine Crne Gore.

Prvog januara 1948. godine odlukom Pokrajinskog komiteta Partije za Crnu Goru određen sam u Srednju partijsku školu na Cetinju. Škola je trebalo da traje godinu dana. Međutim, školska godina je trajala do 20. oktobra. U školi sam bio izabran za sekretara partijske ćelije srednje i niže partijske škole.

U školi me je zatekla Rezolucija Informbiroa. Tada su za mene nastupili najteži dani u mom životu. Pokrajinski komitet saopštio mi je da treba da se prorade pisma koja su izmijenjena između Staljina i Tita i da se proradi Rezolucija Informbiroa. Ja sam zakazao partijsku konferenciju radi prorade pisama i Rezolucije. Na tom sastanku je bio prisutan i jedan član Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru. Ovaj član Pokrajinskog komiteta mi je saopštio da na sastanku treba da se napiše rezolucija u kojoj će se oštro osuditi stav Boljševičke partije na čelu sa Staljinom i Informbiro komunističkih i radničkih partija.

Ja se sa tim stavom nijesam složio i moja umjerena diskusija na sastanku ćelije pokolebala je većinu učesnika škole. Pošto je trebalo da se izabere jedna komisija od svih učenika i nastavnika da se napiše pomenuta rezolucija, ja sam predložio pet drugova za koje sam unaprijed znao da su za Rezoluciju Informbiroa. Posebno sam pozvao drugove koji su izabrani u komisiju i rekao im da treba napisati rezoluciju vrlo blagu, da ne treba napadati Staljina i Informacioni biro. Komisija je to na moj zahtjev i učinila. Kada je vidio situaciju, delegat Pokrajinskog komiteta

napustio je konferenciju na pola rada i saopštio Pokrajinskom komitetu o mom stavu u školi. Mi smo poslali rezoluciju Pokrajinskom komitetu i ona je trebalo da bude objavljena u novinama. Međutim, Pokrajinski komitet nije se složio sa našom rezolucijom i istu nam je povratio natrag, s tim da napišemo drugu, koja će biti oštrija prema rukovodstvu Boljševičke partije. Ja sam ponovo sazvao partijsku konferenciju, ali sam unaprijed pripremio drugove koji kroz diskusiju ne treba da se slože sa pisanjem druge rezolucije, a predložio sam nastavnicima i studentima da Pokrajinskom komitetu povratimo rezoluciju koja je bila pisana prvoga dana. Rekao sam da mi smatramo da je rezolucija koja je bila napisana prvog dana pravilna i objektivna. Bilo je glasanje i moj predlog je dobio većinu glasova. Tako smo ponovo povratili Pokrajinskom komitetu rezoluciju, koju smo bili napisali prvog dana. Poslije toga članovi Pokrajinskog komiteta su prema meni bili mnogo naljućeni. U tom međuvremenu mene je partijska organizacija u Andrijevici izabrala za delegata za Peti kongres Partije u Beogradu. Ja sam prisustvovao Kongresu.

Poslije mog povratka sa kongresa ja sam nastavio sa učenjem u školi. U to vrijeme ja sam imao pet drugova sa kojima sam bio povezan i intimno razgovarao po pitanju rezolucije. Imao sam u školi i radio-aparat te smo nas pet drugova slušali radio-stanice demokratskih zemalja. U to vrijeme je nastupilo u Crnoj Gori djelimično hapšenje. Ja sam tada predviđao da se može desiti da i mene uhapsu. Kada smo završili partijsku školu 20. oktobra pozvao me Centralni komitet za Crnu Goru, da se kod njih raskritikujem i da rečem o svom stavu. Ja sam rekao da mi u početku nije bilo jasno, ali da se sada slažem sa našim CK. Oni su mi saopštili da idem na dužnost u Andrijevicu, ali da ne mogu biti sekretar Sreskog komiteta Partije, nego da budem član Sreskog komiteta, a da zadržim druge dužnosti koje sam ranije imao.

Tada su izričito rekli da to ne zaslužujem. Ja sam pošao na odmor od 25 dana kod moje porodice. U to vrijeme dok sam ja bio na odmoru došao je jedan čovjek iz Centralnog komiteta u Andrijevicu i saopštio Sreskom komitetu da je CK povukao raniju odluku za Milovana Ćulafića i da Milovan treba da ostane za sekretara Sreskog komiteta Partije, jer se nadaju, kako je on rekao, da će se popraviti. Na dužnost u Andrijevicu sam došao 15. novembra 1948. godine. U Andrijevicu sam bio intiman i intimno razgovarao o Rezoluciji Informbiroa i greškama Jugoslovenskog CK sa drugovima iz Sreskog komiteta: Milanom Novovićem, Draškom Lakićevićem, Vasom Ćulafićem i Vidom Novović. Moj se rad osjećao iako sam ja nastojao da se prikrijem, jer sam politički rad u srezu sa moje strane potpuno bio zapostavio.

U to vrijeme došao je u Andrijevicu Radomir Milić, član Kadrovske odjeljenja CK za Crnu Goru. On mi je tom prilikom rekao da treba da se oformi jedan ilegalni odbor za Crnu Goru. Prema njegovim riječima, taj je odbor trebao da bude od najsigurnijih ljudi u Crnoj Gori. On mi je po imenu rekao koji su to ljudi koji trebaju da uđu u taj odbor. Dalje je rekao da ima mogućnosti da se uspostavi ilegalna veza sa ljudima u Beogradu, odakle bi dobijali direktive i materijal. Sastanke smo trebali održavati na ilegalan način kada budemo išli na zasijedanje narodne skupštine kao poslanici ili kada sekretari sreskih komiteta budu išli na partijsko savjetovanje u Cetinje. Rekao mi je i sela kod koga lica treba da se sastajemo, da to ne bi niko primijetio.

Ja sam povjerio Radomiru Miliću da imam namjeru da pređem preko granice u Albaniju. Na to mi je on odgovorio da bi bila najveća sramota bježati iz zemlje, jer bi to bilo samo spasavanje svoje glave. On mi je rekao da treba da se ostane u zemlji, da se ilegalno radi i da se u datom momentu treba naći među masama. Mene je razgovor sa Radomirom pokolebao, te se u to vrijeme

nijesam odlučio da pređem u NR Albaniju.

Sedmog januara 1949. godine u Andrijevicu su došla dva člana CK sa Cetinja. Saopštili su mi da treba istog dana da se održi sastanak Sreskog komiteta Partije. Ova dva člana CK su unaprijed bila razgovarala sa nekoliko članova Sreskog komiteta u koje su imali puno povjerenje da treba kroz kritiku da se oštro udari na mene, Milana Novovića, Draška Lakićevića i Vasa Ćulafića. Ja sam te članove CK pitao kakav treba da bude dnevni red sastanka i oni su mi rekli da treba da bude samo jedna tačka: kritika i samokritika članova Sreskog komiteta. Sastanak je otpočeo i mene su oštro kritikovali članovi Sreskog komiteta: Božo Savović, Dobrašin Zogović i Miloš Bulatović da sam politički rad u Srezu potpuno zapostavio, da uopšte nikakvu borbu ne vodim protiv Rezolucije Informbiroa i da je moj rad poslije dolaska iz partijske škole potpuno štetan što se negativno odražava na članove Partije u Srezu i na ostale ljude. Milana Novovića, Draška Lakićevića i Vasa Ćulafića kritikovali su da se striktno vežu za mene, da su nerazdvojni u društvu sa mnom i da se oportunistički drže u odnosu na Rezoluciju Informbiroa.

Mi smo se uporno branili, odbijali njihovu kritiku. Član Politbiroa CK Radomir Komatina rekao nam je da ukoliko mi smatramo da smo napadnuti od njih i članova Sreskog komiteta, treba da pođemo na Cetinje u CK i da se tamo raskritikujemo. Mi smo obećali da ćemo to učiniti. S time je sastanak završen. Istog dana u 2 sata poslije podne ja sam se u kancelariji Sreskog odbora sastao sa Draškom Lakićevićem i dogovorili smo se da ja, Draško i Vaso bježimo preko granice sutra u 8 sati uveče. U Milana Popovića nijesmo imali tada puno povjerenje, pa smo riješili ja i Draško kada krenemo da bježimo svratimo kod njega i da mu saopštimo o bjekstvu.

Sjutra dan – 8. januara u 6 sati ujutru došao je kurir i Sreskog komiteta na moj stan i saopštio mi da treba dase odmah održi sastanak Sreskog komiteta i da su svi drugovi već na okupu. Ja

sam odmah pošao u Komitet i u isto vrijeme su došli i članovi CK i saopštili da smo odlukom CK za Crnu Goru isključeni iz Komiteta i članstva Partije: ja, Milan Novović, Draško Lakićević i Vaso Ćulafić. Odmah poslije našeg izlaska iz Komiteta bili smo lišeni slobode i uhapšeni sva četvorica.

Napominjem, da od kada sam postao član Komunističke partije – 1935. godine, pa sve do dana hapšenja – 8. januara 1949. godine nijesam bio napravio nikakvu grešku niti sam bio kažnjavan od partijskog rukovodstva.

Istoga dana kada sam bio uhapšen sproveden sam u zatvor u Kotoru. U Kotoru sam ostao do prve polovine aprila mjeseca, a odatle su nas sve zatvorenike iz Kotora sproveli blizu Hercegnovog na poluostrvo zvano Kobila. Dok smo bili u zatvoru u Kotoru režim je bio prilično blag, a kada smo došli na Kobilu režim nad nama se zaoštrio i milicioneri su počeli izvjesne zatvorenike da izvode iz ćelija i da ih tuku.

Drugovi u ćeliji u kojoj sam se i ja nalazio zavrbovali smo pet milicionera te su nam činili izvjesne usluge, tj. obavještavali su nas o spoljnoj situaciji, krijući su nam ubacivali novine i duvan. Ja sam se takođe povezao sa mjesnim milicionerom koji je bio moj zemljak - Albanac iz sela Vusanja kod Gusinja i o ovom nijesam bio saopštio mojim drugovima iz ćelije. Ovaj me je obavještavao o situaciji i ubacivao mi je novine i duvan podno vrata u ćeliji.

U drugoj polovini juna bio sam sproveden iz zatvora u Hercegnovi na saslušanje kod oficira UDB-e. To je bilo prvi put da me saslušaju. Saslušavao me Petar Marković, major iz centralne UDB-e i ja sam se tada po prvi put iz svoga ubjeđenja izjasnio zapisnički da se ne slažem sa našim CK što nijesu pošli na sastanak Informbiroa u Bukureštu i drugo da u Partiji nema demokratije.

15. jula 1949. godine zatvorenici sa Kobile – njih oko 350 – povedeni su na Goli Otok, a mene i još 45 drugova, koji su bili

na rukovodećim mjestima u Crnoj Gori ponovo su vratili u zatvor u Kotoru. Kada smo se povratili u Kotor prema nama je režim bio mnogo oštar. U Kotoru sam ostao sve do 22. februara 1950. godine. Tada su zatvorenike po ćelijama tukli u svako doba. Dok sam bio u zatvoru kod UDB-e nijesam bio više saslušavan. 22. februara sproveden sam na Goli Otok. Na Goli Otok stigli smo 25. februara ujutro. Režim je u logoru bio vrlo težak. Svi smo bili premlaćeni po nekoliko puta. Ja sam na Goli Otok pošao u četvrtoj grupi. Prije nas su na Goli Otok dolazile još 3 grupe. Određen sam u baraku broj 14. Kod mene su došli nekoliko drugova iz Crne Gore sa kojima sam se ranije poznao. Napominjem imena nekoliko njih: Marijan Lekić, Đoko Vojvodić, Golub Tadić, Draško Lakićević i Vaso Čulafić. Oni su mi objasnili o teškom položaju zatvorenika na Golom Otoku i rekli da mora svaki da neizbježno revidira stav, da se ne može ni jedan izvući da ostane na Golom Otoku, a da ne revidira stav, da je njima poznato dosta drugova koji su se u početku uporno držali i koji su poslije primijenjenog teškog bojkota bili prinuđeni da revidiraju stav. Istih dana me pozvao komandant logora, bivši ministar iz Sarajeva Obren Starović i rekao mi je: „Iako se ne poznajemo Milovane, Crnogorci su mi pričali o tebi koji su ranije došli na Goli Otok, pa sam te zato pozvao, a trebaš i sam da uvidiš ovu situaciju u kojoj se mi zatvorenici nalazimo na Golom Otoku. Nikakvog drugog izlaza nema što neće revidirati stav svi kažnjenici.“ Ja sam tada i sam uvidio da moram birati od dvoje jedno: ili da revidiram stav, što sam smatrao i danas isto smatram za veliku sramotu, ili smrt. Poslije razmišljanja od šest dana boravka na Golom Otoku riješio sam se na ovo prvo, tj. da revidiram stav.

Tako poslije 6 dana boravka pozvan sam pred baračnu konferenciju i pred sobnim starešinom da rečem o onome što sam radio poslije Rezolucije Informbiroa. Ja sam im rekao o svojoj djelatnosti u partijskoj školi na Cetinju o mojem razgovoru sa

drugovima na Cetinju i to: Milovanom Mandićem, Vasom Martinovićem i Blažom Jančićem jer su oni prije mene došli na Goli Otok ikazali su mi ranije da su oni iznijeli sve o našim razgovorima. Isto tako sam rekao i da sam razgovarao i sa Miloradom Ćulafićem i Vukom Tmušićem, jer mi je moj zemljak Milorad Vlahović, student prava, rekao da je Milorad Ćulafić prilikom iznošenja stava rekao o razgovoru sa mnom i sa Vukom Tmušićem. Onda sam ja rekao za pet milicionera koje smo bili zavrbovali u zatvoru na Kobili jer su oni bili ranije uhapšeni i došli na Goli Otok prije mene. Priznao sam da sam bio zapostavio i sabotirao partijski i politički rad u srezu i da sam slušao radio-emisije Moskve i drugih demokratskih zemalja. Nijesam rekao o mom razgovoru sa Radomirom Milićem, tj. o formiranju ilegalnog odbora za Crnu Goru. Isto tako nijesam rekao o mom razgovoru sa Milanom Novovićem, Vidom Popović, Vasom Ćulafićem i Draškom Lakićevićem. Nijesam rekao o jednom mom razgovoru sa direktorom gimnazije u Kolašinu Jakšom Bulatovićem. Nijesam rekao o vezi sa milicionerom – Albancom iz Gusinja, koji je bio na službi pri zatvoru na Kobili. (nejasno) ove ljude o kojima nijesam rekao imao sam čvrsto povjerenje da (nejasno) neće reći o razgovorima i vezi sa mnom. Moje je izjašnjenje bilo ubjedljivo na konferenciji i pred sobnim starješinom, da sam sve rekao te su mi (nejasno) primili, te tako nijesam bio bojkotovao. U to vrijeme našu novu grupu su gonili na teške fizičke radove i natjerivali da nosimo teške terete, kamenje i (nejasno). Ja sam bio fizički jako oslabio, a i premlaćen u putu i prilikom dolaska na Goli Otok, tako da nijesam mogao da izdržavam na fizičkim radovima. Radio sam 20 dana a onda sam pošao u bolnicu i tamo sam ostao 5 dana. Poslije toga, komandant logora Obren Starović je rekao mom sobnom starješini Dragu Derkaču da mi da neki lakši posao, jer sam fizički mnogo oslabio. Onda mi je dat lakši posao. Vodio sam evidenciju alata barake broj 14. Na

tom poslu sam ostao dva mjeseca. Poslije toga sam bio određen u neki kulturni odbor koji je tada bio formiran za čitav logor.

U tom odboru bilo je nas četiri druga i to: ja, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova sa Cetinja Novica Rakočević, član Oblasnog komiteta Partije iz Banja Luke Dragan Marinović i student prava iz Beograda Pero Čobanović. Na tom poslu ostao sam 10 dana, ali upravo nijesmo ništa radili. Poslije deset dana taj odbor je bio rasformiran. Onda mi je komandant logora, Vojo Stupar iz Sarajeva, saopštio da budem zamjenik sobnog starješine u baraci broj 8. Na tom poslu ostao sam 7 dana, a onda me moj sobni starješina izveo pred konferenciju i rekao da ja nijesam dobar radnik i da ne zaslužujem da budem zamjenik sobnog starješine. Pošto nijesam mogao da radim fizički, vršio sam dužnost higijeničara. Na tom poslu sam ostao 7 mjeseci. Onda sam bio kažnjen bojkotom, samo s tom razlikom što sam mogao razgovarati sa drugovima.

Tada sam tjeran na teški fizički rad, proganjan sam kroz baračni stroj i premlaćivan po dva puta dnevno, tucao sam kamen o kamen, požarčio sam itd. Poslije 40 dana provedenih pod kaznom, sobni starješina me je izveo pred konferenciju i pozvao me da govorim o mom neprijateljskom radu, ono što nijesam rekao prilikom iznošenja stava, kao i o mom neprijateljskom djelovanju u logoru, i da rečem zašto se ne popravljam. Ja sam pred konferencijom govorio da se ni u čemu ne osjećam krivim. Umjesto da mi skinu kaznu meni je povećana još 40 dana i tek poslije 80 dana mi je skinuta. Pošto sam bio mnogo iznuren i oslabio legao sam u bolnicu i tamo ostao mjesec dana. Pošto sam došao iz bolnice pozvao me komandant logora, izgrdio me zašto se ne ispravljam, a onda me odredio da budem baračni vodnik. Na tom poslu sam ostao mjesec dana, a poslije sam uzeo dužnost higijeničara. Na tom poslu ostao sam tri mjeseca dana. Poslije sam određen na sječu šume u Gorskim Kotarima i pošao sam sa jednom grupom od

120 ljudi. U toj grupi bio sam kao ekonom mjesec dana, a tri i po mjeseca radio sam u kuhni kao porcijaš, tj. prao sam porcije.

Poslije četiri i po mjeseca boravka u šumi naša grupa se povratila na ostrvo Grgur u logor. U tom logoru ostao sam dva mjeseca dana. Dva mjeseca dana na Grguru bio sam higijeničar u baraci. Poslije dva mjeseca dana došao je oficir UDB-e za Crnu Goru Radule Popović, koji je bio po činu potpukovnik. On me je nagrdio i zaprijetio mi je da ću teško poći sa Golog Otoka. Naredio je da ja i još 15 kažnjenika pođemo sa Grgura na Goli Otok. U toku deset dana na Golom Otoku nosio sam hranu zatvorenicima u upravnu zgradu. Onda sam premješten na rad u jednom magazinu na pristaništu i radio sam na čišćenju magazina 12 dana. Onda sam određen za skretničara na jednoj raskrsnici gdje su se spuštali vagoneti. Na tom poslu radio sam osam dana, a onda sam prošao na rad u knjigoveznicu. Tamo sam radio 15 dana. Poslije toga sam određen za zamjenika sobnog starješine u baraci broj 2. Na toj dužnosti sam ostao mjesec dana, tj. do puštanja na slobodu.

Napominjem da sam za ovo vrijeme išao na raport kod oficira UDB-e šest puta i to: jedanput sam išao da molim da mi se skine kazna bojkota, a pet puta sam izlazio na raport sa izvještajima na pojedine ljude koje sam smatrao da su provokatori i da sa mnom razgovaraju da me provociraju.

Poslije izdržanog vremena pod istragom 18 i po mjeseci i na Golom Otoku 27 i po mjeseci, prvog juna 1952. godine pozvao me je u upravu oficir UDB-e za Crnu Goru i rekao mi je da iako nijesam zaslužio, UDB-a je riješila da me pusti na slobodu i da vjeruje da sam ja uvidio svoju grešku koju sam poništio. Dalje mi je rekao da ja treba da to opravdam i da se zalažem na svim poljima rada i da samo sa aktivnim radom mogu dokazati da sam se pokajao od ranijeg neprijateljskog što sam bio za Rezoluciju Informbiroa. Rekao mi je da prvenstveno treba da radim, tj. da ubijedim svoga sina Čeda da se preda, s tim da mu

se neće ništa desiti. Dalje mi je rekao da treba da se javim sekretaru Sreskog komiteta i to obavezno da bi mogao dati neki posao da radim.

Sa Golog Otoka krenuo sam 1. juna 1952. godine. Poslije mog dolaska kući rečeno mi je da se moram javiti u miliciju i u Opštinski odbor da bi me registrovali u matične knjige. Poslije dva dana odmora kući ja sam pošao u stanicu milicije na Murino. Milicija mi je izdala privremenu pograničnu objavu i rekla mi da obavezno poslije 10 dana moram poći u Sresko povjereništvo unutrašnjih poslova u Beranama da mi se izda legitimacija pogranične zone pošto se moja kuća nalazi u pograničnoj zoni, u opštini Murino. Poslije deset dana pošao sam u Berane gdje su mi izdali legitimaciju. Istog dana pošao sam u Sreski komitet Partije kod sekretara Todora Vojvodića (Đeda). Ispričao sam mu šta mi je potpukovnik UDB-e na Golom Otoku Radule Popović rekao da se javim u Sreski komitet radi zapošljenja. Sekretar me vrlo grubo primio i rekao mi je da mi on vrlo malo vjeruje da sam istinski revidirao stav i iskreno prešao na liniju CK Jugoslavije. Dalje mi je rekao da za sada ne mogu dobiti zaposlenje, pa ako to dokažem svojim radom na svim poljima djelatnosti, onda to može kasnije da bude. Istog dana sam pošao u sresku UDB-u da mi povrate stvari, koje su mi oduzete kada sam bio lišen slobode 1949. godine. U UDB-u sam našao šefa potpukovnika Mihajila Ojdanića. On mi je jedan dio stvari odmah uručio, a onda nastavio sa mnom da razgovara. Rekao mi je da treba da se aktivno založim u borbi protiv informbiroovaca i na svim konferencijama da raskrinkavam Rezoluciju Informbiroa. Dalje mi je rekao da radim na tome da se moj sin Čedo, koji se nalazi u Albaniji, preda, s tim što garantuje da mu se neće ništa desiti, niti će biti uhapšen. Onda je dalje rekao da on vjeruje da će vjerovatno ista grupa od emigranata iz Albanije doći kod moje kuće da sa mnom razgovara. „Mi ovdje u UDB-i, rekao je

Ojdanić, imamo jednu tečnost otrovi koju bi ti mogao da uspeš u rakiju i tako bi mogao likvidirati čitavu grupu“. Ako bi ovo izvršio ja ti evo ovdje garantujem da ćemo ti odmah dati dobro zaposlenje i rehabilitovati te u red članova Partije.“ Ja sam mu na sve to odgovorio da ću raditi da se Čedo preda, ako se slučajno on bude prebacio iz Albanije. Što se tiče likvidiranja grupe ja sam rekao da to ne mogu učiniti iz razloga što znam da kada sam bio u toku rata u šumi prvo sam ponudio domaćina da popije rakiju pa smo tek onda mi uzimali da popijemo. Kada je Mihailo vidio da se ja ne slažem sa tim rekao je: „Pa dobro, neka ga sad, samo o ovome ne smiješ nikome da pričaš“. Ja sam onda pošao kući. Nakon kratkog vremena poslije toga ja sam primjećivao da milicija noću pravi zasjede kod moje kuće. Jedne noći na 20 metara od moje kuće naišao sam na zasjedu, gdje je bio Miljan Knežević kapetan milicije sa još dva milicionera i puškomitraljezom. Kada sam ja naišao pravo na njih Miljan se sa mnom pitao i otvoreno mi rekao da čeka neku grupu emigranata iz Albanije koja može da dođe kod moje kuće. U toku prošlog ljeta još dva puta sam primjećivao miliciju u blizini moje kuće.

Sedmog maja 1953. godine pozvao me sekretar Sreskog komiteta Partije iz Berana Đedo Vojvodić da se javim u Sreski komitet lično njemu i ja sam toga dana pošao u Komitet na njegov poziv. Đedo mi je odmah počeo govoriti da me zvao zbog mog sina Čeda, koji se nalazi u Albaniji. Rekao mi je da ukoliko se Čedo prebaci u toku ovog ljeta da radim da se preda. On mi je dao časnu riječ da mu se neće ništa desiti ako se predadne, niti će biti uhapšen niti jedan dan, nego naprotiv biće zapošljen i moći će nastaviti školovanje. Dalje je Đedo rekao: „Ovo što ti ja kažem to ti kaže predsjednik Vlade i CK Partije za Crnu Goru“. Onda je Đedo odmah zvao telefonom šefa sreske UDB-e potpukovnika (nejasno) Grbovića, rekao mu je da se nalazim kod njega u Komitetu i pitao ga da li što trebam njemu. Šef mu je reko da treba

da pođem u UDB-u. Ja sam istog momenta pošao kod šefa UDB-e Grbovića. Grbović je odmah počeo sa mnom da razgovara po pitanjima radi kojih me je Đedo zvao, i rekao da se radi o predaji moga sina Čeda, govoreći da mu se neće ništa desiti. Rekao mi je: „Ovo što ti ja govorim, to ti govori Ranković“. Dalje mi je rekao da je njima stalo baš zbog moga sina Čeda, jer kako mi je rekao: „Ti imaš autoritet kod ovog naroda dobar i nama je stalo da se baš tvoj sin preda, jer ako se on preda ima mogućnosti da se ostali emigranti iz Albanije predadnu“. Ja sam mu obećao da ću raditi da se Čedo predadne ukoliko se bude prebacio. Sa time se naš razgovor završio.

Poslije 20 dana došao je kod moje kuće kurir iz Opštinskog odbora sa Murine i rekao mi da se hitno javim predsjedniku opštine. Predsjednik mi je rekao da treba da sa mnom razgovara neki čovjek. Poslije deset minuta ušao je u kancelariju Odbora kapetan UDB-e Dmitar Perović. Perović mi je rekao da me pozvao po istom pitanju, po kojemu sam razgovarao prije neki dan sa Đedom Vojvodićem i potpukovnikom Grbovićem. Rekao mi je da se Čedo predadne ukoliko se prebaci iz Albanije. Dalje mi je Perović rekao, da pošto se on nalazi na terenu Plav – Murino, da mi i on daje časnu riječ, da ako se Čedo predadne da mu se neće ništa desiti, neće biti u zatvoru ni jedan dan, nego će se Čedu omogućiti dobro zaposlenje ili da nastavi školovanje. Ja sam mu obećao da ako se Čedo prebaci da ću ga ubjeđivati sa moje strane.

Od kako sam došao iz zatvora – 4. juna 1952. godine – nikakvih drugih razgovora nijesam imao sa oficirima UDB-e.

Kada sam došao sa Golog Otoka rečeno mi je da treba da se raskritikujem na konferenciji Fronta i da se samokritički osvrnem na svoje greške po pitanju Rezolucije. Ja sam im obećao ali nijesam htio izaći pred konferencijom po tom pitanju. Frontovske konferencije sam s vremena na vrijeme posjećivao, ali ni jedanput nijesam uzeo nikakvog učešća u diskusiji.

Poslije moga hapšenja u januaru 1949. godine, za moju porodicu su nastali teški dani, ali se to naročito odrazilo poslije bjekstva moga sina Čeda za NR Albaniju. Odmah su mi uhapsili jednog sina i ženu. Ženu su mi premlatili i ona je umrla odmah pošto je izašla iz zatvora, a sina su mi potjerali u vojsku i poslije izvjernog vremena su obavijestili da je umro.

Sa mojim sinom Čedom koji se nalazio u Albaniji kao emigrant od 1949. godine sastao sam se jedanput u septembru 1952. godine i sa njegovom grupom emigrirao sam 31. jula 1953. godine u NR Albaniju.

Od kada sam došao sa Golog Otoka moje se kretanje kontrolisalo od agenata UDB-e. Bio sam obaviješten nekoliko puta u toku ove godine da na njihovim partijskim sastancima su pretresali moje pitanje i podvlačili da ja imam prema njihovoj partiji neprijateljsko držanje i da sam štetan po njihove interese. Takvo su stanje iznijeli članovi Partije na partijskom savjetovanju Opštinskog komiteta u Murinu. Ja sam o svemu tome bio obaviješten. Osjetio sam da mi jedino ostaje da budem uhapšen skorih dana, ili da postanem oruđe UDB-e, ili da bježim preko granice u NR Albaniju. Izabrao sam da pređem u NR Albaniju 30. jula 1953. godine krenuo sam od svoje kuće ilegalno u pet sati popodne, zajedno sa svoja dva sina koji su se nalazili kod kuće. U NR Albaniju sam stigao 31. jula 1953. godine, gdje se i danas nalazim.

Da su moji iskazi tačni garantujem čašću.*

6. septembra 1953. godine

Milovan Ćulafić

* Ovaj autobiografski zapis dobili smo od Marinka Ćulafića, unuka autora.